
Sexuální obtěžování na vysokých školách: Teoretické vymezení, metodologický přístup, výzkumné výsledky

IRENA SMETÁČKOVÁ*

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

PETR PAVLÍK*

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, Praha

Sexual Harassment at Universities: Definition, Methodology, Research Results

Abstract: In this article the authors present the main results from one of two existing Czech studies on sexual harassment at Czech universities. The research was carried out in 2008–2009 on a sample of 832 students at 11 public universities and colleges. The results indicate that 78% of students have personally experienced teacher behaviours that can be characterised as sexual harassment. However, only 3% of them said explicitly that they had been sexually harassed. One of the reasons for this contradiction is the relatively low awareness about sexual harassment in Czech society. Even in academic debates, a narrow definition of sexual harassment is often preferred and the gender dimension of the problem is not considered. With this in mind, the authors discuss expanding the concept of 'sexual harassment' to include a gender perspective. They demonstrate the use of this concept in an academic setting and the outline main methodological challenges faced by the relevant research. Against this backdrop, they identify two contentious aspects of the conceptualisation of sexual harassment: (1) the relationship between 'objective' and 'subjective' definitions and (2) the relationship between expert and personal definitions (scientific and lay's definitions).

Keywords: sexual harassment, gender harassment, universities, objective and subjective definition, expert and personal definition.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2011, Vol. 47, No. 2: 361–386

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Irena Smetáčková, Ph.D., Katedra psychologie, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, e-mail: irena.smetackova@pedf.cuni.cz nebo Ing. Petr Pavlík, Ph.D., Katedra genderových studií, Fakulta humanitních studií UK, areál Hůrka, Husníkova 2075, 155 00 Praha 13, e-mail: petr.pavlik@seznam.cz.

1. Úvod

V amerických a západoevropských sociálních vědách se začala věnovat pozornost sexuálnímu obtěžování již v 70. letech 20. století. Teoretický koncept sexuálního obtěžování postupně integroval genderový rozměr [Till 1980; Fitzgerald et al. 1995] a zároveň byl specifikován v závislosti na prostředí, v němž k obtěžování dochází, tj. byly mimo jiné zkoumány jeho rysy ve vysokoškolském prostředí [např. Dziech, Weiner 1984; Paludi, Barickman 1998]. Spolu s vývojem definice sexuálního obtěžování se také rozvíjely specifické přístupy ke zkoumání tohoto fenoménu [Fitzgerald et al. 1995; Lengnick-Hall 1995], jejichž prostřednictvím se zpřesňovaly údaje o výskytu sexuálního obtěžování. Na základě výzkumných výsledků byla navrhována i praktická opatření týkající se prevence a řešení případů sexuálního obtěžování. Ačkoliv v zahraničí stále pokračuje diskuse o teoretickém uchopení, výzkumných přístupech i doporučeních proti sexuálnímu obtěžování na vysokých školách, je toto téma obecně akceptováno jako odborně i společensky významné.¹

V porovnání s tím se česká situace jeví jako znatelně odlišná. Problematika sexuálního obtěžování je v českém kontextu relativně nové téma. Ve veřejném diskurzu dlouho dominovalo zlehčování,² biologicko-esencialistické argumenty inspirované evoluční teorií a zdůrazňování rizika zneužití jakékoliv kodifikace [Marksová-Tominová et al. 2003; Šebestová 2006]. Částečně se tento postoj projevil také v sociálních vědách, a to minimálně v tom smyslu, že teoretický a výzkumný zájem o fenomén sexuálního obtěžování byl relativně malý. Systematičtější zájem o něj zaznamenáváme teprve v posledních několika letech a je spojen na jedné straně s přijetím novely zákoníku práce v roce 2004 a s přípravou antidiskriminačního zákona, na druhé straně s etablováním oboru genderová studia, respektive genderové perspektivy v sociologii.³

¹ V průběhu 90. let 20. století většina předních vysokých škol v západní Evropě, USA a v Austrálii přijala agendu boje proti sexuálnímu obtěžování, vytvořila organizační mechanismy zahrnující etické kodexy, vzdělávací aktivity pro vyučující i studující, pověřování osob pro řešení této oblasti, pravidla pro oznamování, řešení a potrestání případů atd. [např. Brandenburg 1997; Dziech, Hawkins 1998].

² Bagatelizace sexuálního obtěžování z velké části souvisela s nevhodným jazykovým označením „harašení“. To poprvé použil v M. Kovář [1991] a následně jej přejal a rozšířil J. Škvorecký. Používání pojmu harašení namísto obtěžování vytváří dojem, že se jedná o nezávažné a/nebo řídké se vyskytující chování, což je navíc často umocňováno líčením amerického extrémního boje proti jakýmkoliv projevům náklonnosti mezi ženami a muži, za něž údajně mohou být muži právně popotahováni. V 90. letech tento termín užívaly dokonce i české sociologické texty [např. Čermáková 1993].

³ Genderové teorie nabízejí vhodné zarámování fenoménu sexuálního obtěžování, neboť dovolují tematizovat mocenské nerovnosti související na jedné straně s pohlavní kategorizací a na druhé straně se zdánlivě genderově neutrální formální strukturou organizací. Poskytují proto vhodnou platformu pro zkoumání situací, kdy v průběhu vzdělávání dojde k obtěžování z důvodu, že daný člověk je ženou, či mužem.

Krátkou historii českých výzkumů sexuálního obtěžování můžeme rozdělit na dvě etapy, z nichž první směřovala výzkumnou pozornost k sexuálnímu obtěžování na pracovišti [Křížková, Maříková, Uhde 2006]. Bylo prokázáno, že sexuální obtěžování v českém pracovním prostředí existuje, a to relativně hojně, a tedy že je na místě zvažovat možnosti jeho společenské regulace prostřednictvím zmíněných norem. Výzkumné výsledky a společenský kontext, v němž byly představeny, umožnily pevnější ukotvení fenoménu sexuálního obtěžování ve vědeckém diskurzu.⁴ Na to navazuje druhá vlna výzkumů, které mapují skrytější mechanismy obtěžování a směřují mimo pracovní sféru. Mezi ně lze zařadit i dva výzkumy zaměřující se na sexuální obtěžování ve vysokoškolském prostředí, které proběhly v letech 2008–2009. Jeden výzkum byl realizován Fakultou humanitních studií Univerzity Karlovy, druhý Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. [Vohlídalová 2009].

Tento text vychází z prvního zmíněného výzkumu, jehož název byl *Sexuální obtěžování na vysokých školách: výskyt a vnímání*⁵. Projekt měl následující cíle: 1) zmapovat stav poznání a praktická opatření v oblasti sexuálního obtěžování na vysokých školách v zahraničí, 2) zjistit míru výskytu sexuálního obtěžování studujících ze strany vyučujících na českých vysokých školách, a to prostřednictvím výzkumu zahrnujícího dotazníkové šetření a hloubkové rozhovory se studujícími, 3) připravit materiály pro vedení vysokých škol a pro studující, které je seznámí s problematikou sexuálního obtěžování a možnostmi jejího řešení a které budou stimulovat diskusi o tomto fenoménu.

Výstupy v podobě metodických materiálů vyvolaly ambivalentní reakce. Část akademické obce je přijala pozitivně, a to buď ve smyslu, že s nimi vyjádřila souhlas, nebo že je považovala za relevantní podnět k diskusi [např. Stöckelová, Slačálek 2010]. Objevily se však také záporné odezvy [např. Komárek, Havlíček 2009; Horský 2010], které se týkaly jednak samotného fenoménu sexuálního obtěžování, jednak námi provedeného výzkumu, jehož metodologie a výsledky byly stručně představeny v metodických materiálech. Výhrady lze rozdělit do následujících tří skupin: 1) údajně nevhodná konceptualizace sexuálního obtěžování s využitím genderové perspektivy, která studovaný jev pojímá příliš široce, a nikoliv pouze jako akty nucení k sexuálním praktikám, a zahrnuje eventuálně další nepříjemné a nedobrovolné projevy bezprostředně spojené se sexuali-

⁴ Z hlediska míry formálnosti, hierarchie a strukturace funguje školní prostředí obdobně jako prostředí pracovní. Teoretické i výzkumné uchopení sexuálního obtěžování v obou prostředích proto bývá podobné. Zřetelnější závislost ve vztazích nadřazených a podřízených v pracovním poměru spolu s větší společenskou poptávkou po výzkumech trhu práce (zvláště ve vztahu k genderovým nerovnostem, kterých může být sexuální obtěžování součástí) je důvodem, proč se sexuální obtěžování ve většině zemí začalo studovat nejprve v pracovním prostředí a teprve následně ve školním prostředí. Tento vývoj platí i pro český kontext. První rozsáhlý výzkum sexuálního obtěžování na pracovišti provedla A. Křížková a kol. [Křížková et al. 2006]. S několikaletým odstupem byly provedeny dva výzkumy sexuálního obtěžování na vysokých školách (viz dále).

⁵ Národní program výzkumu II, číslo projektu 2E08058.

tou v úzkém slova smyslu; 2) údajně nesprávná metodologie výzkumu vedoucí k nadsazeným výsledkům, neboť za zkušenost se sexuálním obtěžováním nebylo považováno jen to chování, které sami studující tímto pojmem označí; 3) údajné ohrožení svobodného klimatu panujícího na vysokých školách prostřednictvím materiálů představujících fenomén sexuálního obtěžování, jeho možné projevy a dopady a informujících o různých typech opatření na základě současné praxe na zahraničních univerzitách.

Z povahy kritických argumentů⁶ jasně vyplývá, že diskuse týkající se sexuálního obtěžování je zatížena zásadním teoretickým rozporem. Domníváme se, že ten souvisí s omezenou tradicí genderové perspektivy v rámci českých sociálních věd, a tedy i s nízkým povědomím o vývoji konceptu sexuálního obtěžování v zahraničí, na nějž jsme v našem výzkumu navazovali. Tento článek si proto klade za cíl nejen představit hlavní výsledky námi provedeného výzkumu, ale také podrobněji diskutovat koncept sexuálního obtěžování. V první a stěžejní části článku se věnujeme vývoji teoretického uchopení fenoménu sexuálního obtěžování (obecně i specificky ve vysokoškolském prostředí), jež zohledňuje genderovou perspektivu. V rámci toho se zaměřujeme na dva odlišné přístupy ve vymezování obtěžujícího chování (schematicky: subjektivní versus objektivní přístup), které mají implikace pro metodologie výzkumů mapujících výskyt sexuálního obtěžování. Zahraniční tradice v konceptualizaci i zkoumání sexuálního obtěžování na vysokých školách následně vztahujeme k výsledkům námi uskutečněné studie.

2. Sexuální obtěžování – vývoj konceptu

Snahy o precizní teoretické vymezení sexuálního obtěžování existují již více než třicet let, během nichž vzniklo několik různých obecných definičních přístupů (bez vazby na specifické prostředí). Jedním ze způsobů, jak je představit, je aplikovat chronologickou perspektivu a ukázat, jak na sebe jednotlivé definice navazovaly a/nebo se vůči sobě kriticky stavěly. Ačkoliv se jedná o užitečný postup, který dovoluje pochopit vývoj vědeckého poznání, rozhodli jsme se využít v tomto textu odlišnou optiku. Existující definice lze roztrždit na základě subjektivně-objektivního prizmatu, skrze něž se hypoteticky odlišují dvě linie mož-

⁶ Pro úplnost je třeba dodat, že vedle odborných argumentů zazněla i řada kritických reakcí, která se vymykala běžným zásadám odborné diskuse. Zdá se, že téma sexuálního obtěžování (podobně jako některá další témata spojená s genderovým řádem) je přijímáno více kriticky a část vznášených výhrad není vědecky ukotvena, nýbrž vychází spíše z osobně založené nedůvěry v určitý způsob tematizace sociálních jevů. Oddělení osobní a profesní lokace nepovažujeme za nezbytné, ani za plně možné [Harding 1993; Denzin, Lincoln 1994]. Upozorňujeme však na nutnost reflexe obou typů lokace, která podle našeho názoru u velké části kritiků/ček nenastala. Podrobněji se rozboru a teoretické argumentaci vůči kritickým ohlasům věnujeme v člancích.

ného definování sexuálního obtěžování. Jednou je definování pomocí „objektivních“ charakteristik, které jsou dány předem a lze je pozorovat zvenku; druhou je definování prostřednictvím subjektivních vnitřních pocitů obtěžované osoby.

2.1. Dva přístupy k definici sexuálního obtěžování

První definiční linie se rozvíjela v reakci na konkrétní případy sexuálního obtěžování a měla ambice ovlivňovat společenské praktiky regulující výskyt obtěžujícího chování. Vyústila v právní definice sexuálního obtěžování, které se staly součástí legislativy a případně norem upravujících chování v jednotlivých institucích. Tyto definice vymezují chování, které lze považovat za sexuální obtěžování, a to buď výčtem konkrétních projevů, nebo parametry, které obtěžující chování musí splňovat. Právní definice existující v české legislativě plně koresponduje se zahraničními přístupy [EEOC 1993; Paludi, Brickman 1998]. Podle antidiskriminačního zákona představuje sexuální obtěžování:⁷

„chování, které má sexuální povahu a 1) jehož záměrem nebo důsledkem je snížení důstojnosti osoby a vytvoření zastrašujícího, nepřátelského, ponižujícího, pokořujícího nebo urážlivého prostředí, nebo 2) které může být oprávněně vnímáno jako podmínka pro rozhodnutí ovlivňující výkon práv a povinností vyplývajících z právních vztahů.“

Právní definice bývají také nazývány definicemi *a priori* [např. Paludi 1990], protože staví na předpokladu, že lze na základě pozorování určit, jaké chování je obtěžováním. Při označení určitého chování za obtěžování proto není třeba výhradně vycházet z toho, jak je vnímáno a prožíváno zúčastněnými aktéry, tj. zda jim je nepříjemné a zda jej sami považují za obtěžování.

Opačný trend vidíme v druhé naznačené linii vymezování, kterou představují tzv. subjektivní definice. V nich je za primární charakteristiku považován fakt, že obtěžující chování je pro oběť nepříjemné a eventuálně že jej dokáže označit za sexuální obtěžování (tj. užije daný pojem). Existence sexuálního obtěžování je dána výhradně pocity a názory osoby, vůči níž je chování směřováno [Fitzgerald et al. 1995; Shepela, Levesque 1999]. Krajní podobou této argumentace je odmítání možnosti definovat sexuální obtěžování, neboť má vždy pouze subjektivní význam. Jak z praktických, tak z výzkumných důvodů však tento předpoklad není většinově akceptován [Gutek 1995: 447].

V obou definičních liniích jsou patrná výrazná omezení. V případě definic *a priori* narážíme na to, že pohled aktérů nelze zcela vyloučit, a proto vnímání a prožívání obtěžovaných a případně i obtěžujících osob je mezi kritérii ales-

⁷ Zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací č. 198/2009 Sb., § 4 odst. 1, 2.

poň částečně zastoupeno. Například v českém právním vymezení je diskutabilní otázka záměru – může být „zvenku“ stanoveno, s jakým záměrem bylo chování produkováno? Stejně tak, subjektivní definice ustupují ze zcela individualistického pojetí a kombinují vnímání a prožívání oběti s dalšími kritérii.⁸

Oba směry ve vývoji definic, které mají rozdílná těžiště – prožívání jedince versus okolnosti a zvnějšku pozorovatelné projevy –, se tedy ve svém důsledku sbližují. V současné době se v nejširším vymezení považuje za sexuální obtěžování takové chování, které splňuje následující dvě podmínky: a) chování má sexuální povahu nebo se týká skutečnosti, že daný člověk je ženou, či mužem, b) chování je nevyžádané a nechtěné.⁹ Ty bývají dále doplňovány, například o podmínku negativních dopadů na psychickou pohodu, výkonnost či sociální vztahy obtěžované osoby [Paludi, Brickman 1998]. Řada definic také uvádí výčet možných projevů, například pokusy o sexuální sblížení a další verbální i fyzické chování sexuální povahy [EEOC 1993] a/nebo zastrašování, zesměšňování a ponižování spojené se skutečností, že je daný člověk ženou, či mužem [Fitzgerald et al. 1995; Corr, Jackson 2001].

Z hlediska vývoje definic je patrné, že sexuální obtěžování se vymezuje stále komplexněji a v současné době naprostá většina obecných definic balancuje mezi objektivním a subjektivním vymezením, přičemž nevyžádanost a nepřijemné pocity se považují za podmínku nutnou, ale nikoliv dostačující.¹⁰

V uplynulých dekáдах se stále více zohledňoval genderový rozměr, tj. chování výhradně sexuální povahy se rozšiřovalo na chování týkající se skutečnosti, že dané osoby jsou ženami či muži. Bezprostředním předstupněm k tomu bylo zdůraznění skutečnosti, že jednou z forem sexuálního obtěžování může být

⁸ V souvislosti se subjektivními definicemi je na místě připomenout příspěvek J. Horského [Horský 2010], který argumentuje pro rozlišování mezi chováním a jednáním z hlediska intencionality. Na jeden pól umísťuje chování, které je pro druhého člověka obtěžující, aniž by to iniciátor měl původně ve svém záměru, zatímco na druhém pólu stojí jednání, které je obtěžováním ve svém důsledku i záměru. Podle Horského za obtěžování lze považovat pouze „jednání“. V případě užití této logiky by definice sexuálního obtěžování pracovala se subjektivním míněním obtěžujícího člověka, který by se tak stal arbitrem toho, zda chování je, či není obtěžováním. Analogickou situací by bylo, kdyby rasista určoval, zda se dopustil rasistického chování. Zahraniční autoři/ky [např. Paludi 1990] proti přesunování kontroly na stranu obtěžujícího člověka explicitně vystupují a zdůrazňují, že sexuální obtěžování by mělo zohledňovat spíše důsledky než záměry chování. Záměr může, ale nemusí – zvláště v situacích formální mocenské asymetrie – být přítomen. V tomto smyslu patří česká formulace antidiskriminačního zákona k velmi moderním.

⁹ S tím souvisí nepříjemné pocity, které však nemusí být přítomny ihned při prvním výskytu daného chování, nýbrž se mohou vytvořit s časovým odstupem. Jak ukázal náš výzkum, obtěžované osoby zpočátku projevování intimní náklonnosti (není-li spojena s explicitním vydíráním) prožívají často pozitivní pocity. Ty se však postupně mění na ambivalentní či negativní.

¹⁰ Jak bude ukázáno níže, v případě sexuálního obtěžování ve vzdělávacích institucích (a v jiných formalizovaných strukturách) může být tato podmínka dokonce zpochybněna.

vytváření nepřátelského a urážlivého prostředí [MacKinnon 1979: 174]. Nemusí se tedy jednat přímo o narušování tělesné integrity spojené se sexuálním chováním, ale o nastavení celkové atmosféry, v níž jsou neadekvátně akcentovány pohlavní kategorie zúčastněných osob. Následně se pozornost soustředila na vnitřní diferenciaci sexuálního obtěžování, tj. popis různých druhů obtěžování, nalezení jejich společných znaků a zároveň rozdílů mezi nimi.

Ve vztahu k české diskusi o sexuálním obtěžování je také nutné upozornit na významový rozdíl mezi pojmy „sexual“ a „sexuální“. Anglický pojem „sexual“ implikuje dva významy – jednak pohlavní/genderovou příslušnost, jednak sexualitu a sexuální chování. Díky tomu se termín „sexual harassment“ jevil jako vhodný i po rozšíření konceptu o vytváření nepříjemného prostředí vázaného na pohlaví. Namísto toho, české označení „sexuální obtěžování“ je vnímáno jako významově užší, neboť odkazuje výhradně k sexuálním aktivitám. Jazykové označení se tak stává překážkou pro jeho vyčerpávající pojetí, které by přesněji vystihovalo povahu fenoménu v realitě. Aby nastal soulad mezi sémantickou a syntaktickou rovinou, přikláníme se k užívání pojmu sexuální v širším významu, který odpovídá anglickému ekvivalentu, nebo k užívání komplexnějšího termínu „sexuální a genderově motivované obtěžování“.¹¹

2.2. Genderové obtěžování

První ucelený koncept sexuálního obtěžování využívající kategorii gender navrhl J. Till [1980]. Rozlišil pět možných forem sexuálního obtěžování: genderové obtěžování, sexuální svádění, sexuální uplácení, sexuální nátlak a sexuální násilí.¹² Uvedené typy chování byly uspořádány do kontinua podle míry závažnosti z hlediska dopadů. Na základě Tillovy typologie vytvořila L. F. Fitzgerald et al. [1995] dotazník SEQ – Sexual Experiences Questionnaire (viz níže). S jeho využitím následně navrhli zúžení pěti druhů sexuálního obtěžování na tři kategorie, kterými jsou: genderové obtěžování, nevyžádaná sexuální pozornost a sexuální nátlak.¹³

Sexuální nátlak představuje „vyžadování sexuální spolupráce výměnou za protihodnotu vázanou na pracovní prostředí“ [Fitzgerald et al. 1995: 431]. Nevyžádaná sexuální pozornost zahrnuje: „širokou škálu verbálního a neverbálního chování, které je urážející, nevyžádané a neopětované“ [op. cit.: 431]. Jedná se

¹¹ Pojem „genderově motivované obtěžování“ považujeme za vhodnější než „genderové obtěžování“, neboť je tím zdůrazněn zdroj chování v genderovém řádu.

¹² V původních termínech se jednalo o: *gender harassment*, *sexual seduction*, *sexual bribery*, *sexual coercion* a *sexual imposition*. Pro české účely jsme zvolili pojmy, které vystihují podstatu a závažnost chování, ovšem nemusí se vždy jednat o doslovný překlad.

¹³ Ve starších verzích SEQ členil chování do čtyř skupin, posléze do tří, které byly nazvány: *gender harassment*, *sexual harassment* a *sexual coercion*. Ve spolupráci s Gelfandem [Fitzgerald, Gelfand, Drasgow 1995] následně došlo k úpravě označení na: *gender harassment*, *unwanted sexual attention* a *sexual coercion*.

například o nechtěné doteky či opakované zvaní na schůzku. Genderové obtěžování se týká:

„široké škály verbálního a neverbálního chování, jehož cílem není sexuální kontakt, ale které vyjadřuje urážející, nepřátelské či degradující postoje k ženám. (...) Zahrnuje sexuální nadávky, urážky, narážky a gesta, vystavování nebo distribuci obscenních či pornografických materiálů, genderově založenou šikanu a ohrožující, zstrašující či nepřátelské činy.“ [op. cit.: 430]

Uvedené tři druhy chování jsou v tradici Tilla [1980] a Fitzgerald et al. [1995] chápány jako kategorie, které tvoří kontinuum. Podle nás se však nejedná o kontinuum založené na povaze samotného chování. Jednotlivé kategorie jsou víceméně nezávislé, mívají z hlediska aktérů odlišnou motivaci a specifický průběh. Kontinuum se odvozuje z následků, k nimž může obtěžování u vystavené osoby vést. Výzkumně jsou potvrzeny negativní dopady v psychické, psychosomatické, sociální a výkonové oblasti [např. Gruber, Smith 1995; Koss, Oros 1982; Paludi, Barickman 1998; Cochran, Frazier, Olson 1997]. Z hlediska míry a trvalosti dopadů se genderové obtěžování považuje za nejméně závažné, sexuální nátlak naopak za nejzávažnější [Fitzgerald et al. 1995]. Toto členění však můžeme zpochybnit, protože důsledky obtěžování na jedince mohou být velmi individuální v závislosti na osobnostním založení, dosavadní biografii, specifickém kontextu atd. Označení genderového obtěžování za méně závažné může vést k opomíjení této dimenze. Na druhou stranu je ale sporné (jak bylo ukázáno výše) vymezovat sexuální obtěžování výhradně prostřednictvím subjektivně prožívané závažnosti důsledků, neboť tím by se koncept sexuálního obtěžování stal vnitřně nekoherentní a neuchopitelný jak z hlediska výzkumu, tak praktických opatření [Lengnick-Hall 1995].

V některých přístupech je ovšem škála, na níž se umísťují typy sexuálního obtěžování, vnímána odlišně. Kontinuum je vztaženo nikoliv k důsledkům, ale k samotné podstatě jednotlivých projevů [Sev'er 1999: 482; Shepela, Levesque 1999; Belknap, Fisher, Cullen 1999]. Teoreticky se bohužel jedná o málo rozpracovanou oblast. V zásadě však lze podle nás rozlišit dva směry – jeden definuje kontinuum skrze návaznost jednotlivých druhů chování, druhý skrze úroveň genderového řádu.

V prvním případě se jedná o to, že jednotlivé obtěžující projevy ze sebe postupně vyplývají. Nejprve dochází k genderovému obtěžování, které pokud trvá, přechází v či se k němu přidává sexuální pozornost a celý proces vrcholí sexuálním nátlakem. V pozadí tohoto kontinua stojí logika postupně se měnících sociálních norem v důsledku dlouhodobé existence problematického chování. Pokud chování, které se pohybuje na hranici sociálně akceptovatelného chování (např. zesměšňování) nebo dokonce za ní, není penalizováno, stává se sociální normou a následně se posouvá hranice mezi vhodným a nevhodným chováním. Gradace chování přitom není nutně vztažena k jednotlivým osobám (tj. před ote-

vřeným sexuálním vydíráním nemusí nejprve dojít k uplatnění genderových stereotypů a sexuální pozornosti), nýbrž k sociálnímu klimatu.

Druhý princip vytvářející kontinuum mezi typy sexuálního obtěžování se týká genderového řádu. Výzkumy ukazují, že sexuálního obtěžování se zpravidla dopouštějí muži vůči ženám [Dziech, Weiner 1984; Paludi et al. 2006]. To vede k argumentům, že sexuální obtěžování je specifickým mechanismem znevýhodňování žen, který koresponduje s dalšími postupy snižujícími váhu femininity a ohrožujícími sociální postavení konkrétních žen [Sev'er 1999: 481; Dougherty 1999: 446–448]. Sexuální obtěžování se podílí na reprodukci genderového řádu, který předpokládá polarizaci a hierarchizaci mužů/maskulinity a žen/femininity.

Na základě genderového principu je společnost organizována do dvou dichotomických kategorií – femininity a maskulinity¹⁴ [Harding 1993]. Jejich oddělení a zároveň permanentní vzájemné vymezování je zajištěno řadou sociálních institucí, které se v důsledku projeví i v interakcích a identitách konkrétních osob [Bourdieu 2000; Kimmel 2000]. Součástí jsou genderové stereotypy, tj. zevšeobecnující představy o ženách a mužích založené na biologickém esencialismu. V rámci genderového řádu je mylně zdůvodňována většina rozdílů mezi ženami a muži prostřednictvím biologických odlišností, přirozenosti a evolučně vyvinutých dispozic [Bem 1993; Fausto-Sterling 2000].

V tomto biologizujícím diskurzu nutně nabývá na významu pohlaví vázané na reprodukční orgány, a tedy i sexualita, která posiluje představu komplementarity žen a mužů. Genderový řád je v důsledku toho vysoce sexualizovaný a současně heteronormativní [Fausto-Sterling 2000; Nagl-Docekal 2007]. To vede ke společenskému přesvědčení, že i v rámci formalizovaných vztahů v organizacích (v pracovním či vzdělávacím prostředí) na sebe lidé mohou či dokonce musí primárně reagovat jako „žena“ a „muž“. Sexualizace vztahů se dále pojí s androcentrismem (tj. maskulinita jako základní společenská norma), což následně způsobuje zvýšený výskyt obtěžujícího chování mužů vůči ženám¹⁵ a zároveň jeho relativně vysokou akceptaci. Na úrovni konkrétních jedinců, mužů a žen, i na

¹⁴ Hegemonní maskulinita a preferovaná femininita představují krajní póly genderového kontinua, na jejichž základě je strukturována (alespoň implicitně) většina sociálních institucí. Ovšem na úrovni mezilidských interakcí a osobních identit se jedinci pohybují po celém kontinuu. Gender není pouze stabilní charakteristikou, ale také a/nebo především dynamickým procesem. „Dělání genderu“ [West, Zimmermann 1987] v intencích té části genderového kontinua, které koresponduje s pohlavní kategorií jedince, vede ke společenské akceptaci a k reprodukci *statu quo*, zatímco přesah do druhé části genderového kontinua způsobuje subverzi, která je obvykle společensky odmítána a penalizována [Kimmel 2000; Butler 2004].

¹⁵ Případně heterosexuálních osob vůči homosexuálním osobám nebo osob splňujících představu „správné ženy“ či „správného muže“ vůči osobám, které se tradičním genderovým představám vymykají. Genderové stereotypy zde slouží ke zvýšení asymetrie v postavení mezi obtěžujícím a obtěžovaným člověkem, např. mezi učitelem-mužem a konkrétní studentkou či skupinou studentek.

úrovni sociálních institucí spadá obtěžování do široké sociální normy, která buď ovlivňuje již samotné vnímání tak, že chování není danými osobami považováno za obtěžování [Dougherty 1999], nebo přinejmenším snižuje odhodlání bránit se [Gruber, Smith 1995].

Kontinuum mezi typy sexuálního obtěžování pak stojí na skutečnosti, že všechny vycházejí z genderového řádu a přispívají k jeho reprodukci. Každý z nich ale koresponduje s jeho jiným aspektem. Genderové obtěžování využívá genderové stereotypy, a prohlubuje tak polarizaci žen/femininity a mužů/maskulinity. Sexuální pozornost staví ženy (eventuálně i muže) do pozice sexuálních objektů, a tím upozaduje jejich další charakteristiky relevantní pro dané prostředí (např. studijní dispozice a výkony) a odebírá jim část zodpovědnosti za vlastní aktivitu (výstižněji *self-efficacy*). Sexuální nátlak sexualizaci vztahu dovršuje, ohrožuje osobní i tělesnou integritu obtěžované osoby a jednoznačně prohlubuje ve vztahu hierarchii, která ve většině případů koresponduje s androcentrismem genderového řádu. Jednotlivé projevy sexuálního obtěžování se tak vzájemně doplňují a posilují. Nicméně proti ideji kontinua lze namítat, že se ani nejedná o zcela nezávislé skupiny chování, ani o chování zařaditelné do jednorozměrné škály. Z našeho hlediska spíše tvoří uzavřený cyklus nebo zároveň se vyskytující typy chování.

2.3. Aspekt moci

Až dosud jsme téměř výhradně hovořili o obecném konceptu sexuálního obtěžování, který můžeme vztáhnout na jakýkoliv segment veřejné sféry. Při jeho aplikaci na oblast formálně ustavených vztahů, které panují v pracovních či školních institucích, je však nutné uvažovat o faktoru moci jako o zásadním.

Při uplatňování genderové perspektivy, která byla stručně představena výše, je moc integrální součástí každého sexuálního obtěžování, ať probíhá v jakémkoliv kontextu. Jedná se konkrétně o strukturální moc založenou na androcentrismu genderového řádu, která staví maskulinitu do nadřazené pozice vůči feminitě [Kimmel 2000; Bourdieu 2000]. Ve specifických sociálních kontextech však může genderový řád propůjčovat větší strukturální moc naopak ženám. To se týká například sfér, které jsou vnímány jako ženské domény, tj. péče o domácnost a děti, nebo uplatnění tzv. ženských zbraní evokujících emocionalitu a/nebo sexuální chování.

K všudypřítomné moci vycházející z genderového řádu se v řadě prostředí připojuje moc vyplývající z fungování konkrétní organizace (např. škola), která formálně nastavuje a reguluje vztahy nadřazenosti a podřízenosti. Tyto dva zdroje moci se mohou vzájemně posilovat (ve formálně nadřazeném postavení je muž, v podřízeném žena či muž nesplňující parametry hegemonní maskulinity), případně inhibovat (ve formálně nadřazeném postavení je žena, v podřízeném muž). Tato mocenská konstelace pak může být ještě doplněna mocí, která má zdroj v konkrétním interpersonálním vztahu.

Fenomén sexuálního obtěžování je proto ve formálních organizacích rozšířen o následující rys: v rámci chování „dochází ke zneužití moci, které je umožněno sociálními a organizačními mocenskými nerovnostmi mezi obtěžující a obtěžovanou osobou“ [MacKinnon 1979: 174].¹⁶ Obtěžující chování probíhá ve formálně asymetrickém vztahu (nadřízený / á-podřízený / á, učitel / ka-žák / yně), který je podmiňuje, a cílem tohoto chování je mocenskou nerovnováhu potvrdit, či dokonce zvýšit. Z toho vyplývá, že sexuální obtěžování je primárně o moci, nikoliv o sexu [Sev'er 1999: 483; Pryor, McKinney 1995: 606].

Zneužití moci může, ale také nemusí vyvolávat na straně obtěžované osoby nepříjemné pocity. Faktor moci totiž proměňuje vztahovou dynamiku a má dopady i na vnímání, prožívání a chování v konkrétních sociálních situacích. Může dojít k tomu, že si obtěžovaná osoba neuvědomuje problematičnost chování, neprožívá jej jako obtěžování či jej za obtěžování neoznačuje a proti chování se nebrání. Posuny nastávají v důsledku mocenské asymetrie, jejíž vliv obsahuje podle našeho názoru tři základní aspekty: a) podřízená osoba má důvěru v nadřízenou osobu a instituci, která rámuje jejich vztah (tj. má tendenci interpretovat chování jako vhodné, normální), b) podřízená osoba je poslušná vůči nadřízené osobě (tj. přizpůsobuje se kvůli obavě z možného trestu), c) podřízená osoba považuje nadřízenou osobu za atraktivní a cítí se k ní přitahována (tj. chování překračující formální pravidla je podřízenou osobou interpretováno jako důkaz osobní výjimečnosti, což vyvolává příjemné pocity).¹⁷

Shrňme, že mocenská převaha ve vztahu mezi nadřízenými a podřízenými, respektive mezi vyučujícími a studujícími může vést k tomu, že si obtěžovaná osoba nemusí ihned a plně uvědomit problematičnost chování a nemusí mít odvahu proti tomuto chování vystoupit [Corr, Jackson 2001]. Vzhledem k tomu není sexuální obtěžování v organizacích vymezováno primárně prostřednictvím subjektivně nepříjemných pocitů, nýbrž prostřednictvím překročení formálních pravidel.

Pokud je toto pojetí sexuálního obtěžování aplikováno na prostředí vysokých škol, zaznívají vůči němu následující výhrady: a) vztah mezi vyučujícími a studujícími není determinován mocenskou nerovnováhou, nýbrž naopak je vztahem dvou dospělých osob, které se k sobě vztahují jako k sobě rovným, b) studující na vysokých školách jsou dospělými osobami, a proto se proti sexuálnímu obtěžování mohou postavit, c) pokud studující nevnímají a neoznačují chování vyučujících jako obtěžování, pak se o obtěžování nejedná.

¹⁶ Podle některých autorů /ek pouze pokud chování splňuje tuto charakteristiku, tj. využívá, reprodukuje a zvyšuje formální mocenskou asymetrii, může být označeno jako sexuální obtěžování. V jiných případech by měly být používány odlišné pojmy, např. *sexual hustle* (sexuální pošťuchování) pro vrstevnické obtěžování [Bingham, Scherer 1993: 244].

¹⁷ Ukazuje se, že studující jsou méně kritičtí vůči problematickému chování ze strany vyučujících, kteří jsou oblíbeni [Corr, Jackson 2001; Marks, Nelson 1993: 208]. Studující se zdráhají chování oblíbených vyučujících považovat a označit za sexuální obtěžování, ačkoliv u jiných vyučujících obdobné chování jako sexuální obtěžování hodnotí a označují.

Proti uvedeným výhradám argumentujeme takto: Vztah mezi vyučujícími a studujícími je vztahem formální závislosti, neboť vyučující stanovují studijní pravidla. Převaha vyučujících je dále umocněna také neformálně, tj. věkem, sociálním postavením a erudicí v oboru. Studující a vyučující si tedy nejsou z řady hledisek rovni (což nevylučuje, že v některých dalších aspektech si rovni být mohou, a dokonce že ve specifických situacích mohou studující nabýt převahy). K redukci zneužívání moci vyučujícími slouží jednak oficiální školní mechanismy, jednak sdílené neformální představy o učitelské profesionalitě. U profesionality se předpokládá upozadění pohlavních kategorií. Ty by neměly ve školním prostředí představovat významnou charakteristiku a její vyzdvihování (tj. nevhodné tematizování genderu obtěžované osoby a užívání genderových stereotypů) překračuje rámec školního vzdělávání.

3. Metodologická úskalí ve výzkumech sexuálního obtěžování

Spolu s vývojem konceptu sexuálního obtěžování se již od 70. let 20. století také vytvářely různé přístupy k jeho zkoumání. V této části se zaměříme na studie sexuálního obtěžování studujících ze strany vyučujících na vysokých školách a ukážeme, jaká jsou podle nás jejich největší metodologická úskalí (v návaznosti na konceptualizaci sexuálního obtěžování). Výzkumy mapující zkušenosti se sexuálním obtěžováním na vysokých školách přinášejí značně rozdílné výsledky. Výskyt podle nich variuje od 5 do 80 % [Brandenburg 1997]. Rozptyl výsledků souvisí se třemi základními metodologickými dilematy, která se týkají časového horizontu, operacionalizace sexuálního obtěžování a výzkumného cíle.¹⁸

První dilema souvisí s ohraničením zkušeností, o nichž respondenti/ky referují. V případě široce formulovaných otázek typu „Setkal/a jste se během studia se sexuálním obtěžováním?“ nelze stanovit, kdy se události odehrály, ani zda se jedná o osobní, či zprostředkované zkušenosti. Je přitom prokázáno, že delší odstup přináší zkreslení v důsledku přirozené úpravy vzpomínek, mezi něž patří například tendence zprostředkované zkušenosti vykazovat jako vlastní [Lengnick-Hall 1995]. Proto většina výzkumů přistupuje k explicitnímu zužování otázky pouze na vlastní zkušenosti respondentů/ek a na určité časové období, nejčastěji 1–2 roky, případně jinak jasné ohraničené časové období [Kelley, Parsons 2000].

Druhé dilema se vrací k otázce vztahu mezi subjektivní a objektivní definicí sexuálního obtěžování. V závislosti na tom, zda autorský tým považuje nepříjemné pocity za nutnou podmínku sexuálního obtěžování, dochází k úpravě jak

¹⁸ Uvedená dilemata existují i kvantitativně i kvalitativně orientovaných výzkumech, které používají různé metody sběru dat – např. dlouhodobé deníkové záznamy, projektivní techniky a posuzování scénářů, hloubkové individuální či skupinové rozhovory a dotazníky.

nástroje sběru dat, tak interpretace výsledků. Současné výzkumy sexuálního obtěžování ve školním prostředí využívají z výše představených důvodů častěji objektivní definici, avšak zcela neodhlíží ani od pocitů studujících.

Třetí dilema týkající se výzkumného cíle navazuje na rozpor mezi subjektivní a objektivní definicí a posouvá ji do nové polohy. Rozdíly se týkají toho, zda se výzkum zaměřuje na pojetí sexuálního obtěžování, nebo na míru výskytu sexuálního obtěžování. V prvním případě se jedná o otázku „Co je podle respondentů/ek sexuální obtěžování?“, tj. jaké chování spadá do sexuálního obtěžování, kdy a kde se obvykle vyskytuje, jak se proti němu lze bránit atd., přičemž není podstatné, zda se daný člověk s obtěžováním setkal. V druhém případě jde o zjištění toho, kolik osob se se sexuálním obtěžováním setkalo, kdo jej obvykle páchá, jak je obtěžování prožíváno, jak je řešeno, jaké jsou jeho důsledky atd.

V realizovaných výzkumech podle nás existují tři hlavní linie toho, zda a jak při sběru dat figuruje pojem sexuální obtěžování. První skupina výzkumů pojem bezprostředně používá a předpokládá, že respondenti/ky znají jeho objektivní definici [např. Kalof et al. 2001]. Respondenti/ky jsou bez dalšího vysvětlování dotazováni, zda se někdy setkali se sexuálním obtěžováním. Druhá skupina výzkumů pojem používá, avšak nechává samotné respondenty/ky, aby jej definovali [např. Belknap, Fisher, Cullen 1999]. Při vyhodnocování údajů o míře zkušeností se sexuálním obtěžováním se zohledňuje jejich subjektivní vymezení pojmu. Třetí skupina výzkumů se pojmu vyhýbá a dotazuje se přímo na zkušenosti s jednotlivými druhy chování, které spadají podle vědecké definice pod pojem sexuální obtěžování [např. Fitzgerald et al. 1995; Paludi et al. 2006]. Tento přístup uplatňuje výše zmiňovaný dotazník Sexual Experience Questionnaire – SEQ. U některých výzkumů existuje snaha tyto přístupy kombinovat, což však z důvodu pořadí použitých způsobů dotazování v rámci jedné studie řeší původní dilema jen částečně [např. Lengnick-Hall 1995].

Výzkumy, které stojí na přímé otázce, jaké mají respondenti/ky zkušenosti se sexuálním obtěžováním (tj. v otázce je použit přímo tento pojem bez bližší specifikace), docházejí k nižším hodnotám výskytu [Lengnick-Hall 1995]. Naopak výzkumy, které zjišťují výskyt určitého chování (bez označení pojmem sexuální obtěžování), ukazují výrazně vyšší míru zkušeností [Kalof et al. 2001]. Důvod rozdílných výsledků spočívá jednak ve skutečnosti, že studující obvykle zužují význam pojmu sexuální obtěžování na explicitní sexuální nátlak, a jednak se nechtějí prezentovat jako oběť obtěžování. Autoři/rky výzkumů se tak shodují, že je vhodnější zjišťovat, zda a v jaké míře se studující setkali s konkrétními typy chování bez označení pojmem sexuální obtěžování (např. jako je tomu v dotazníku SEQ).

Nicméně informace o tom, jak studující pojmu sexuální obtěžování rozumí, je rovněž podstatná. Výzkumy tedy zjišťují, jak sexuální obtěžování studující sami definují. Taková otázka může být buď jádrem výzkumu, nebo může doplňovat další otázky, nejčastěji výčet konkrétních typů chování. Následně dochází jednak k porovnávání studentské osobní definice a ustálené odborné definice sexuálního

obtěžování, a jednak k porovnávání osobních definic různých skupin studujících, např. žen a mužů¹⁹ nebo osob, které byly sexuálně obtěžovány, s osobami bez těchto zkušeností.

Jak je patrné, rozdíl mezi studentským vymezením a odbornou definicí je klíčový, a to z důvodu rozvoje teorie, empirického výzkumu a praktických opatření. Vysvětlení existujícího rozdílu mezi tím, jak sexuální obtěžování definují sociální vědy a jak jej mají tendenci definovat sami aktéři, spočívá v povaze genderového řádu, který činí některá témata týkající se vztahu žen a mužů obtížně rozpoznatelná a především neproblematická. Ke změně vnímání a postoje je třeba disponovat specifickými nástroji, které umožňují vidět genderový řád jako „nesamozřejmý“. V praktické rovině jsou tedy na základě výzkumů studentských subjektivních definic navrhovány vzdělávací aktivity, které mají za cíl prohloubit a zpřesnit povědomí o sexuálním obtěžování (případně také o genderovém řádu). Správné označení se totiž chápe jako klíčový krok v rámci prevence sexuálního obtěžování – pouze jsou-li studující schopni své zážitky pojmenovat, získají odvahu se proti obtěžování ohradit [Pryor, McKinney 1995: 607; Grubber, Smith 1995]. Rozdíl mezi odbornou a osobní definicí považujeme za důležitý také v českém kontextu, a to zejména ve vztahu k diskusi, která se otevřela k výsledkům výzkumů sexuálního obtěžování na českých vysokých školách.

4. Výzkum sexuálního obtěžování na českých vysokých školách

Cílem výzkumu s názvem *Sexuální obtěžování na vysokých školách: výskyt a vnímání*²⁰ bylo zjistit, jak rozšířené jsou zkušenosti se sexuálním obtěžováním ze strany vyučujících mezi studentkami a studenty českých vysokých škol, jak studující tomuto pojmu rozumí a jak vnímají, prožívají a hodnotí jednotlivé situace, kdy došlo k sexuálnímu obtěžování. Výzkum zahrnoval dotazníkové šetření a hloubkové rozhovory. Jak dotazník, tak struktura rozhovorů byly formulovány na základě inspirace zahraničními prameny a prošly zevrubným pilotním ověřová-

¹⁹ Výzkumy ukazují, že v samotném vymezení pojmu sexuální obtěžování se ženy a muži víceméně shodují [Gutek 1995; Pryor, McKinney 1995]. Při posuzování konkrétního chování se však ukazují značné rozdíly mezi ženami a muži. Ženy jsou obvykle citlivější a kritičtější, tj. pracují s širší škálou projevů, které považují za obtěžující [Dougherty 1999: 445; Gutek 1995: 458]. Zodpovědnost přitom ženy častěji vidí na straně původců chování, zatímco muži hodnotí zodpovědnost ambivalentněji a mnohdy ji přikládají oběti obtěžování [Marks, Nelson 1993: 215].

²⁰ Projekt realizovala v letech 2008–2009 Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze za finanční podpory Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy v rámci Národního programu výzkumu II (číslo projektu 2E08058). Výzkumný tým vedl Ing. P. Pavlík, Ph.D., a zahrnoval Mgr. K. Kolářovou, Ph.D. a PhDr. I. Smetáčkovou, Ph.D. Dále se na projektu podílelo šest pomocných výzkumnic: Bc. K. Cidlinská, Mgr. E. Juračková, Bc. L. Slavíková, Bc. L. Vrbová, částečně Bc. M. Hynková a Bc. M. Fucimanová.

ním. Dotazník byl realizován jako první v pořadí, po něm následovaly rozhovory, které částečně zohledňovaly výsledky z dotazníkového šetření.

Dotazník obsahoval čtyři bloky otázek, s celkovým počtem 38 položek. První část zahrnovala 18 uzavřených položek, které mapovaly zkušenosti s různými projevy chování bez apriorního označení za obtěžování (např. sexuální návrhy, pozvání na schůzku, sexuální vtipy, zesměšňující poznámky, komentáře na vzhled). Položky byly inspirovány americkým standardizovaným dotazníkem SEQ²¹ [Fitzgerald et al. 1995], což částečně umožňuje porovnání s výsledky zahraničních výzkumů. Druhou část dotazníku tvořily otázky týkající se již explicitně obtěžování, a to jeho různých aspektů a podmínek, za kterých probíhá (např. kdo obtěžuje a kdo je obtěžován, kdy k obtěžování dochází, zda existují pravidla pro řešení aj.). V tomto bloku byli také studující požádáni o vymezení pojmu sexuálního obtěžování, tj. o poskytnutí své osobní definice. Třetí část dotazníku zahrnovala osm popisů situací, které simulovaly reálné prostředí vysokých škol. Respondenti/ky posuzovali, zda chování popsané v situacích je sexuálním obtěžováním, a dále měli možnost komentovat dojem, který v nich situace vyvolaly. Čtvrtá část dotazníku se zaměřovala na identifikační údaje.

Záměrem dotazníkového šetření nebylo získat výsledky reprezentativní vůči cílové populaci vysokých škol, nýbrž zmapovat populaci škol s různým zastoupením žen a mužů. Důvodem tohoto postupu byla zjištění zahraničních výzkumů aplikujících tzv. *stand-point theory*, podle níž mají ženy a muži odlišný pohled na sexuální obtěžování i zkušenosti s ním, protože jejich postavení v rámci sociálních institucí je odlišné. Řada výzkumů také dochází ke zjištění, že čím menší je zastoupení žen v instituci, tím větší je pravděpodobnost vzniku sexuálního obtěžování [Dougherty 1999: 441].

Původní metodologický záměr pro sestavení souboru respondentů/ek proto předpokládal rozdělení cílové populace do tří skupin podle oborů s různým poměrem žen a mužů,²² tj. skupina oborů, v nichž převažují ženy (učitelství,

²¹ Dotazník SEQ koresponduje s výše představenou definicí sexuálního obtěžování pocházející od L. F. Fitzgerald, jejíž tým dotazník sestavil [Fitzgerald et al. 1995]. Dotazník nevyužívá pojem sexuální obtěžování, nýbrž bez ohledu na osobní chápání tohoto pojmu zjišťuje míru zkušeností s různými druhy chování, které spadají do objektivní definice sexuálního obtěžování. Chování je rozděleno do třech skupin – sexuální nátlak, nevyžádaná sexuální pozornost a genderové obtěžování. V rámci každé skupiny je položeno několik otázek (ve zkrácené verzi dotazníku vždy čtyři otázky). Odpovědi na otázky jsou zaznamenávány na pětibodové škále. Tento dotazník (spolu se Sexual Experience Survey) je v současné době nejrozšířenějším a bývá základem srovnávacích studií [např. Paludi et al. 2006]. Velice často je však ještě kombinován s dalšími metodami, ať již s doplňující částí dotazníku, nebo s rozhovory.

²² Pro zařazení oboru do některé ze skupin bylo nutné, aby podíl žen a mužů byl přibližně 1:3, respektive v případě neutrálního oboru se podíl jedné skupiny pohyboval v rozmezí 55–45 %. Výběr oborů byl proveden na základě údajů o složení studentské populace podle Statistické ročenky školství 2007/2008.

sociální práce, psychologie atd.), skupina oborů, v nichž převažují muži (strojírenství, chemie, vojenství, letectví atd.), a skupina s rovnoměrným zastoupením žen a mužů (některé přírodovědné, humanitní a učitelské obory). Každá skupina oborů měla být zastoupena 200 osobami vybranými náhodným výběrem.

Uvedený postup byl aplikován. Protože však některé vysoké školy byly ochotné k zadání vyššího počtu dotazníků, došlo k navýšení souboru oproti původnímu záměru. Ochota nicméně nepanovala ve všech oborech, a proto nastalo vychýlení souboru směrem k humanitním a sociálněvědním oborům. Při náhodné redukci dotazníků spadajících do příslušných oborových skupin tak, aby se dosáhlo původního poměru 1:3, se ukázalo, že se výsledky významně neliší, a proto jsme ponechali soubor respondentů/ek v plném rozsahu.

Dotazováno bylo 832 studujících z českých vysokých škol. Z toho bylo 584 žen a 243 mužů, tj. 70 % žen a 30 % mužů. Průměrný věk studujících byl 22,1 roku a průměrná délka studia 2,9 roků studia. Zapojeno bylo 11 veřejných vysokých škol z 26 existujících. Z každé byli osloveni studující alespoň ze tří fakult. Oborové zaměření fakult bylo velice pestré – zahrnuty byly pedagogické, sociálněvědní, ekonomické, přírodovědní, technické i vojenské fakulty. V souboru převažovaly sociální a humanitní vědy (46 %), dále následovaly přírodovědné a technické obory (22 %), ekonomické obory (20 %), jiné obory (12 %).²³ Mezi ženami byly početněji zastoupeny obory humanitně orientované, mezi muži obory technické. Obory s převahou žen tvořily 53 %, s převahou mužů 24 %, s rovnoměrným zastoupením 23 %.

Součástí dotazníku byla otázka, zda jsou respondenti/ky ochotni poskytnout rozhovor. V případě že ano, měli na sebe uvést libovolný kontakt, prostřednictvím kterého byli následně požádáni o spolupráci. Touto cestou bylo získáno 18 studentů/ek (z původních 63 kontaktů), dalších 22 bylo osloveno prostřednictvím letáku zveřejněného na vysokých školách a metodou sněhové koule. Celkem bylo provedeno 40 hloubkových rozhovorů se studujícími osmi různých oborů na šesti vysokých školách. Ochotu k rozhovorům projevilo podstatně více studentek-žen, které tak ve výsledném souboru převažovaly poměrem 33:7.

Rozhovory byly polostrukturované a věnovaly se následujícím oblastem – popis dosavadní a plánované budoucí studijní dráhy, představa dobré/ho a špatné/ho učitele/ky, zkušenosti s odlišným přístupem ze strany vyučujících, zkušenosti se sexuálním obtěžováním, včetně popisu a hodnocení situací, a návrhy možných opatření eliminujících sexuální obtěžování. Rozhovory byly vedeny jednak s lidmi, kteří sami sexuální obtěžování zažili (v tom případě se rozhovor

²³ Podrobnější členění oborů: Sociální a humanitní obory – 29%; Učitelství (humanitní obory a jazyky) – 14%; Učitelství (jiné obory) – 12%; Přírodní vědy – 10%; Veřejná správa – 10%; Ekonomie, řízení – 10%; Informatika – 3%; Vojenství, letectví – 6%; Teologie – 2%; Technické obory – 2%; Učitelství (matematika a přírodovědné obory) – 1%; Jiné – 1%.

soustřeďoval na tuto osobní zkušenost), a jednak s lidmi, kteří byli svědky sexuálního obtěžování (v tom případě se rozhovor týkal svědeckých či zprostředkovaných zkušeností). Při zpracování rozhovorů bylo použito axiální a selektivní kódování a dále diskurzivní analýza [Fairclough 2003].

4.1. Zkušenosti se sexuálními obtěžováními

Typy chování sledované v první části dotazníku lze na základě objektivní definice klasifikovat jako sexuální obtěžování, tj. jedná se o chování, které nepatřičně vyzdvihuje pohlavní příslušnost zúčastněných osob, využívá genderové stereotypy, vstupuje do intimního života a vyžaduje sexuální sblížení, a to vše v konstelaci mocensky asymetrického vztahu mezi vyučujícími a studujícími.

Odpovědi v dotazníku ukázaly, že více než 75 % respondentů/ek se v průběhu studia na vysoké škole setkalo od svých vyučujících alespoň jednou s některým z uvedených projevů chování. Frekvence zkušeností nicméně silně variovala podle typu chování. Nejvyšší míra výskytu byla u následujících pěti druhů chování: 1. nevhodné až zesměšňující poznámky o ženách a mužích (54 %); 2. odlišné zacházení kvůli tomu, že je člověk ženou či mužem (48 %); 3. vyprávění sexuálně laděných příběhů nebo vtipů o sexu (32 %); 4. materiály zobrazující ženy či muže jako sexuální objekty (13 %); 5. znevažující až urážlivé chování kvůli tomu, že je člověk ženou či mužem (11 %). Naopak zkušenosti s projevy, jako jsou nabízení výhod za sblížení či naznačování trestu za odmítnutí, byly řídké.²⁴

Projevy tedy vytváří pomyslnou škálu, kde na jednom pólu stojí málo časté explicitní sexuální návrhy až vydírání, které míří ke konkrétnímu člověku, a na druhém pólu časté neadresné komentáře vycházející z genderových stereotypů.²⁵ Mezi krajními polohami se vyskytují projevy, které sice míří na jednotlivce, ale neobsahují bezprostřední sexuální nabídky. Jedná se buď o projevy genderových stereotypů vůči jednotlivcům (např. komentování vzhledu či sexuální orientace), nebo projevy náklonnosti s potenciálně sexuálním podtextem, avšak s vysokou mírou předpokládané dobrovolnosti na straně studujících (např. pozvání na rande). Zkušenosti s těmito projevy má přibližně 6 % studujících.

²⁴ Další sledované typy chování vykazovaly následující frekvenci zkušeností: Pozvání na rande 7,0 %; Narušování osobního prostoru 6,0 %; Sexuální pohyby a gesta 6,0 %; Diskuse o sexu 6,0 %; Komentáře na tělo a vzhled 6,0 %; Nevhodné materiály 3,9 %; Komentáře na sexuální chování 2,5 %; Možná výhoda za intimní sblížení 2,1 %; Snaha o intimní vztah 1,9 %; Fyzické dotyky, hlazení, líbání 1,6 %; Možný trest za odmítnutí intimního sblížení 0,7 %; Nabídka výhod za sex 0,4 %; Reálný trest za odmítnutí sexu 0,2 %.

²⁵ V rozhovorech se vyskytly následující příklady učitelských komentářů: „Upozorňuji přítomné dámy, že na zkoušku se musíte naučit, s žádnými sukýnkami a výstřihy nevystačíte.“; „Státnímu rozpočtu rozumí jen muži, ženy dokáží pochopit maximálně hospodaření domácnosti.“; „V Anglii během boje za volební práva žen si sufražetky při protestech strhávaly podprsenky – u toho bych chtěl být.“ aj.

Z perspektivy dotazníku SEQ můžeme projevy chování rozdělit do tří základních skupin. S genderovým obtěžováním (tj. nevhodné poznámky, nevhodné materiály, znevažující chování, sexuální vtipy a příběhy, vizuální sexistické materiály) se setkala 62 % studujících. Nevítanou sexuální pozornost (tj. komentáře na sexuální chování, rozhovory o sexu, sexuální pohyby a gesta, pozvání na rande, snaha o navázání intimního vztahu) zažilo 22 % studujících. Sexuálnímu nátlaku (tj. narušování osobního prostoru, výhoda za intimní sblížení, trest za nesouhlas s intimním sblížením) bylo vystaveno 6 % studujících. Jak z hlediska podílu zkušeností s jednotlivými typy obtěžování, tak i konkrétních procentuálních údajů korespondují tyto výsledky se zahraničními [Brandenburg 1997; Paludi et al. 2006] i českými zjištěními [Vohlídalová 2009].

Po první části dotazníku, z níž vyplynul četný výskyt zkušeností s chováním spadajícím do definice sexuálního obtěžování, byl respondentům/kám položen přímý dotaz, zda se setkali se sexuálním obtěžováním – v otázce byl (v dotazníku poprvé) tentokrát použit přímo pojem sexuální obtěžování. Souhlasnou odpověď uvedla pouze 3 % studujících.²⁶ Zjištěný rozdíl v získaných údajích (75 % vůči 3 %) je symptomem nesouladu mezi odbornou a osobní definicí a mezi objektivní a subjektivní definicí. K obdobným údajům dospívají i zahraniční výzkumy, ačkoliv velikost rozdílů bývá nižší pravděpodobně z důvodu lepšího povědomí o genderové problematice v celé společnosti [Kalof et al. 2001]. Příčinou rozdílu je malé propojení mezi rovinou žité zkušenosti a rovinou abstraktně-symbolickou. Nejen, že studující mají relativně úzkou a vnitřně nekoherentní osobní definici sexuálního obtěžování, ale navíc tuto definici často ani nevztahují k vlastní zkušenosti, neboť z hlediska prožívání kladou v obtěžujících situacích důraz na jiné aspekty než na samotnou definici (či při posuzování obecných případů).

4.2. Studentská definice sexuálního obtěžování

V další části dotazníku byla položena otevřená otázka, co je podle studujících sexuální obtěžování.²⁷ Popisy se lišily svým rozsahem i zvoleným přístupem – někteří se snažili vytvořit zastřešující definici, jiní udělali výčet konkrétních projevů. Jednotlivé aspekty definic byly okódovány a dále statisticky zpracovány.

Za sexuální obtěžování studující označují takové chování, které se explicitně či implicitně týká sexuality (90 %). Jedná se o situace, kdy se vyučující snaží

²⁶ Pokud bychom odhlédli od skutečnosti, že výzkumný soubor nebyl reprezentativní vůči cílové populaci, a přenesli tento údaj na celou studentskou populaci v akademickém roku 2008/2009, pak by se jednalo o 11 000 studujících s reflektovanou zkušeností se sexuálním obtěžováním.

²⁷ Ukázka typického popisu: „Jde v něm přímo o sex nebo aspoň o ošahávání (např. plácnutí přes zadek), případně o různé sexuální a lechtivé poznámky. Pokud člověk nevyhoví, bude mu (ale spíše jí) učitel dělat problémy.“

o fyzický kontakt, včetně samotného sexuálního styku, a musí tedy zaznít návrhy na intimní sblížení či bezprostřední pobídky k sexu, případně vydírání sexem. Ovšem zhruba polovina studujících (42 %) připouští, že nemusí jít přímo o fyzický atak, ale „jen“ o verbální komentáře, pohledy či gesta nebo že se může jednat o psychický nátlak. Čtvrtina studujících (26 %) považuje za důležitou podmínku, že k obtěžování dochází v asymetrických vztazích, a proto je jeho součástí zneužívání moci, překračování hranic a omezování. Podle 18 % je další podmínkou nesouhlas a výskyt negativních emocí na straně obtěžovaných osob.²⁸

Protože sexuální obtěžování má již podle svého označení sexuální implikace, které mohou pohled na samotný jev zužovat, byli studující dále dotázáni, zda vnímají rozdíl mezi sexuálním a genderově motivovaným obtěžováním (z důvodu malé informovanosti o pojmu gender byl použit opis – obtěžování kvůli tomu, že je člověk mužem či ženou). Přes polovinu (55 %) respondentů/ek uvedlo, že mezi těmito dvěma druhy obtěžování existuje rozdíl, a ten nejvíce spojovali s výskytem genderových stereotypů, které mohou vyvolávat nepřátelské postoje mezi ženami a muži a způsobují diskriminaci jedné skupiny.

Osobní definice se projevila také v hodnocení osmi scénářů, které tvořily třetí část dotazníku. Respondenti/ky posuzovali, zda se v jednotlivých situacích jedná o sexuální obtěžování, případně doplňovali vlastní komentář. Většina respondentů/ek hodnotila jako sexuální obtěžování čtyři situace: 1) vyučující navrhne osobní večerní schůzku, na níž by se studentem/kou vyřešili neudělení zápočtu; v situaci se jedná o obtěžování „quid pro quo“ (něco za něco), v němž se kombinuje rozměr sexuální a rozměr vydírání či korupce (93 %), 2) vyučující se letmo, avšak opakovaně dotýká studenta/ky v průběhu konzultace; v situaci je zřejmá záměrnost fyzického kontaktu a dochází k narušování tělesné integrity studenta/ky (67 %), 3) učitel/ka pronáší během výuky poznámky o sexuální orientaci konkrétních studujících, konkrétně spojení homosexuality s estetickým cítěním (73 %), 4) vyučující komentuje školní výkony konkrétního studenta/ky a vztahuje je k představě o rozdílných schopnostech žen a mužů, konkrétně nižšího nadání žen pro matematiku (56 %). První dva scénáře spadají do vymezení sexuálního obtěžování v úzkém slova smyslu (sexuální nátlak a sexuální pozornost), druhé dva mají blíže k genderově motivovanému obtěžování.

²⁸ V pojmání sexuálního a genderově motivovaného obtěžování existují odlišnosti mezi ženami a muži. Největší rozdíl spočíval v tom, že ženy na otázku odpovídaly častěji a jejich definice byly komplexnější. Z hlediska jednotlivých aspektů se největší rozdíl týkal akcentace sexuálního charakteru obtěžování – ženy více než muži zdůrazňovaly, že jde o chování týkající se sexuality, zahrnující fyzický kontakt a návrhy se sexuálním významem. Zároveň ale také ženy častěji (56 % : 34 %) upozorňovaly i na jemnější podoby obtěžování a využívání genderových stereotypů (ovšem obvykle bez použití tohoto pojmu). Ženy také častěji než muži zmiňovaly aspekt omezování osobní svobody, nepříjemných pocitů a negativních důsledků, k nimž sexuální obtěžování vede. Skutečnost, že ženy používají podrobnější vymezení pojmu sexuální obtěžování, je v souladu se zahraničními výzkumy [Gutek 1995].

Z uvedených údajů celkově vyplývá, že studentský pohled na sexuální obtěžování je užší než odborná definice. Mezi studujícími je patrná tendence chápat pod pojmem sexuální obtěžování primárně ataky, které bezprostředně souvisí se sexualitou. Proto není překvapující, že výrazně menší část studujících, kteří uvedli, že mají zkušenost s některým z typů problematického chování, následně také připustila, že byli sexuálně obtěžováni. Do jejich definice sexuálního obtěžování uvedené typy chování nezapadají (např. jen 5 % studujících explicitně zahrnuje do své definice sexuálního obtěžování sexuálně podbarvená gesta či pohledy). K obdobným závěrům dospívají také zahraniční i české výzkumy [Paludi et al. 2006; Vohlídalová 2009].

Otázkou však je, proč při aplikaci relativně úzké osobní definice sexuálního obtěžování na konkrétní situace (tzn. scénářů), studující hodnotí jako obtěžující i chování, které do jejich definice nezapadá. Jedná se zejména o výše uvedený scénář 4 (uplatnění genderových stereotypů) a dále o některé scénáře s nižším podílem souhlasných odpovědí. Vidíme dvě pravděpodobná vysvětlení, která by měla být v budoucnu výzkumně prověřena. Jedním vysvětlením je, že studující při hodnocení cizích zkušeností jsou více kritičtí a snadněji si uvědomují překročení institucionálně ukotvených hranic, a proto i chování, které v případě sebe sama nevidí jako problematické, posuzují jako obtěžování.²⁹ Druhé vysvětlení spočívá v samotné účasti ve výzkumu. Během něho jsou studující vystaveni strukturovaným podnětům, pod jejichž vlivem se jejich pojetí sexuálního obtěžování stává konzistentnější a lépe aplikovatelné na sociální reality [Cochran, Frazier, Olson 1997]. To se ukazovalo v průběhu dotazníku i rozhovorů.³⁰

Můžeme shrnout, že mezi studujícími převažuje osobní definice sexuálního obtěžování, která pracuje téměř výhradně s fyzickými či (v menší míře) verbál-

²⁹ Tendence neoznačovat vlastní zkušenosti za sexuální obtěžování může mít dále tyto příčiny: a) studující mají vůči svým vyučujícím spíše důvěru, a proto se zdráhají jejich chování hodnotit jako nevhodné, b) studující se cítí polichoceni zájmem ze strany vyučujících, c) studující se odmítají konstruovat jako oběti, protože tím snižují svoji osobní autonomii a *self-efficacy*), d) studující přijímají svoji údajnou zodpovědnost za (vyprovokované) chování vyučujících.

³⁰ Projevovalo se to jak explicitními komentáři („Takhle do hloubky jsem o tom nikdy nepřemýšlela, teď mi to ale dává smysl.“), tak vybavováním nových vzpomínek („Zažila jsem jenom jednu situaci. ... Když se o tom takhle bavíme, teď jsem si ještě vzpomněla na jinou situaci.“) či přeo značováním původních vzpomínek („Tenhle zážitek je vlastně taky obtěžováním, dřív mi to tak nepřišlo, ale teď jo.“). Tato zjištění by měla být zohledněna v prevenci sexuálního obtěžování na vysokých školách. Doporučení jsou dvě: 1) Studující je nutné s problematikou sexuálního a genderově motivovaného obtěžování seznámit – čím více informací mají, tím spíše jsou vůči obtěžujícímu chování citliví [Gruber, Smith 1995]; 2) Prevence by měla využívat aktivní formy. Pouhé předložení definice není dostačující, respektive nezaručuje, že budou studující schopni identifikovat sexuální obtěžování ve vlastním životě. Vhodné je využívat metody, které cíleně působí na emocionální složku postoje vůči obtěžování, např. příběhy umožňující identifikaci s hlavní postavou nebo zážitkovou pedagogiku [Paludi et al. 2006].

ními útoky na sexuální tělesnou integritu žen a mužů. Genderové obtěžování ve smyslu vytváření nepřátelského prostředí pro ženy a muže nepovažuje větší část studujících za součást sexuálního obtěžování. Na druhou stranu však i v situacích genderového obtěžování (viz scénáře 3 a 4) vnímají nepatřičnost takového chování a uvědomují si jeho spojitost s pohlavní kategorizací. Není tedy pravda, že studentská definice sexuálního obtěžování by byla genderového rozměru zcela prostá.

4.3. Hranice – překážka, nebo ochrana?

Na pozadí výzkumných výsledků i teoretických debat se vynořuje zásadní otázka optimálního vztahu mezi studujícími a vyučujícími a překračování jeho hranic. Dojde-li k sexuálnímu obtěžování, znamená to, že hranice vztahu mezi vyučujícími a studujícími byly porušeny. Důležitost hranic zaznívala mimo jiné i ve studentském vymezení sexuálního obtěžování. Více než 11 % odpovědí explicitně obsahovalo narušení formálně založeného vztahu mezi učitelem/kou a studentem/kou (např. „Učitel porušuje pravidla, kterými se řídí vztahy ve škole.“), v dalších 53 % odpovědích bylo překročení hranic zmíněno méně zřetelně (např. „Učitel dělá studentkám návrhy, které se do školy nehodí – neslušné návrhy.“) a ve 30 % odpovědích byl vyzdviženo omezování a nesouhlas, v nichž je překračování hranic rovněž implikováno (např. „Učitel ví, že jeho chování není pro studenty dobré a že s ním nesouhlasí, ale stejně pokračuje.“).

Studující se ovšem liší v tom, kde přesně pro ně uvedená hranice leží a především které chování tuto hranici narušuje. Minimální požadavek, na kterém se studující shodují, se týká pouze toho, že by vyučující neměli studenty/ky nutit do sexuálních či intimních tělesných kontaktů proti jejich vůli. O tom, zda jsou porušením zesměšňující komentáře nebo dobrovolné styky, již plná shoda nepanuje. Variabilita pohledů, které však všechny vycházejí z představy formálně ustaveného vztahu mezi vyučujícími a studujícími, je možná proto, že vzdělávací instituce nevytváří a neprosazují do školního diskurzu detailní vymezení učitelské role. V zahraničí, kde existuje podrobnější tematizace učitelství a vztahu mezi vyučujícími a studujícími, například prostřednictvím etických kodexů, panuje větší shoda ve studentském přístupu [Kalof et al. 2001].

Studující vnímají asymetrii vztahu mezi vyučujícími a studujícími ambivalentně. Přejí si, aby vztah měl kolegiální charakter, avšak to neznamená, že by pozice aktérů měly být zcela rovné a shodné. Ideálně mají být hranice nastaveny tak, aby umožňovaly (částečně) kolegiální vztah, ale přitom zachovávaly rozdílnost mezi učitelskou a studentskou rolí. Většina studujících v rozhovorech vyjádřila nespokojenost, pokud se vyučující snaží hranice posouvat, a to jak směrem k jejich posilování („Protože on má tu moc. On řekne: ‚No ale já vám ten předmět nedám.‘ On moc dobře věděl, že my budeme držet hubu a krok. My se mu nepostavíme, protože on prostě je ten pán, který může určovat.“), tak i směrem k jejich

zeslabování. Zatímco zesilování hranic všichni odmítají, postoje k zeslabování hranic jsou různé.

Část studujících vítá, pokud se k nim učitelé/ky snaží přiblížit například tím, že jim nabídnou tykání nebo s nimi tráví volný čas. Chápu to jako důkaz nepovyšování či zájmu a zároveň oceňují výhody, které jim to přináší – zejména více informací o školním dění, pohled do zákulisí, menší obavy ze zkoušek atd. Na druhou stranu si však i řada těchto studujících uvědomuje, jak dvojsečný může takový vztah s vyučujícími být a do jak nepříjemných situací je to vhání.³¹ Dobře to ilustruje část rozhovoru se studentkou lékařství:

Když jsem se učila na zkoušku u toho učitele, nebyla jsem tolik vystresovaná. Možná jsem se tomu věnovala i trochu méně. Říkala jsem si, že mě snad nevyhodí, když se takhle známe. Přinejhorším mě pošle domů, ale nebude mi termín počítat.

Druhá část studujících si naopak přeje, aby hranice mezi studujícími a vyučujícími zůstaly zachovány. Chtějí je udržet, neboť si uvědomují, že je chrání a že při jejich rozvolnění pro ně bude obtížné přesně rozumět tomu, jaké chování je ještě přípustné a jaké už ne. Typická je výpověď studentky politiky:

Z mého hlediska bych nedoporučila, aby se učitel a žák stýkali mimo školu. Dokud jsou učitel a žák. Víím, že se to u nás stávalo. Ti učitelé pak na tom byli se svojí třídou bídne, protože ta třída už ho viděla v tý hospodě, s tím pivem na stole. Už to nikdy nebylo takový jako před tím, už ho prostě vždycky brali víc jako – ten nám to odpustí, půjdeme na pivo, bude dobře. (...) Já každopádně jsem spíš zastáncem starého profesionálního přístupu, kdy k učiteli by se mělo prostě vzhlížet a měl by se brát jako autorita.

Podstatné přitom je, že uchování hranic nemusí vést k tomu, že vztah mezi vyučujícími a studujícími je jen formální, chladný a odcizený. Ukazuje to rozhovor s jinou studentkou obhajující zachování hranic, která popisuje své dobré učitele/ky:

Nejezdili jsme spolu na žádné mimoškolní výlety, ale oni měli ten úžasný dar, že věděli, co nám ze svého života mohou a nemusejí říct. (...) Nevím o nich vlastně nic, kromě základních údajů, nevím, jestli byli vdaní, ženatí, jestli měli děti. Nikdy jsme

³¹ V dotazníku byli studující dotazováni, kdy podle jejich názoru a zkušeností nejčastěji dochází k sexuálnímu obtěžování – převažují konzultace (55%) a akce mimo prostředí školy (39%). V rámci mimoškolních situací studující rozlišovali jednak skupinové a individuální návštěvy baru po přednášce, jednak exkurze, výlety a praxe. V obou případech je důležité, že situace jsou méně formální a obvykle tendují k osobnějšímu přístupu. Snadněji tak dochází k překračování hranic profesního vztahu vyučujících vůči studujícím. Ve spojení s prostředím školy a bezprostředně s výukou dochází k sexuálnímu obtěžování zřídka (4%).

s nimi žádný jejich ani naše osobní problémy nerozebírali. Ale věděli jsme, že oni ctí naše názory, že já můžu říct: ‚tohle se mi líbí, tohle se mi nelíbí,‘ a můžu dokonce neuposlechnout jejich příkazu, když to mám nějak zdůvodněný. Že tam jsou určité jasné hranice, ale v nich už je to hodně volný.

Můžeme shrnout, že studentský názor na hranice vymezující optimální vztah mezi učitelem/kou a studentem/kou není jednotný a navíc ani pohled jednotlivců nebývá vnitřně plně konzistentní. To ještě prohlubuje dynamika situací, v nichž dochází k sexuálnímu obtěžování. Způsob, jakým studenti/ky situace vnímají a hodnotí, se průběžně mění. V řadě případů mohou zpočátku hranice testovat, sami usilují o jejich překročení nebo jejich posouvání ze strany učitele/ky je jim příjemné. Posléze však chování učitele/ky může začít vyznívat nepatřičně a je nepříjemné. V tu chvíli se však již mohou cítit zavázáni svým původním vstřícným postojem, mohou se obávat negativních důsledků nebo je mohou spoluzáci/ačky označovat za viníky, a proto se obtěžování nepostaví.

I to je důsledkem mocenské asymetrie mezi vyučujícími a studujícími, která ve většině ohledů straní učitelům/kám. Z tohoto hlediska leží právě na vyučujících zodpovědnost za situace, které jsou studujícími vnímány jako sexuální obtěžování. A to i v případech, kdy studenti/ky do vztahu vstupují (zdánlivě) dobrovolně nebo dokonce vztah provokují. Čímž se vracíme k tématu profesionality a s ní spojené sebereflexe vyučujících (viz kapitoly 2.1 a 2.3). Ti by nejen neměli studující záměrně obtěžovat, ale navíc by měli také zvažovat, zda jejich chování nemůže být studujícími jako obtěžující interpretováno.

5. Závěr

Koncept sexuálního obtěžování se od 80. let 20. století dramaticky vyvíjel. Původní definice, podle níž je sexuální obtěžování výhradně chování sexuální povahy, které v oběti vyvolává nepříjemné pocity, byla postupně nahrazena definicí, podle níž je klíčové zneužití moci a zasazení do genderového řádu. V současné době je sexuální obtěžování zastřešující pojem pro širokou škálu chování zneužívajícího převahy nad druhým člověkem, která zahrnuje sexuální vydírání, sexuální pozornost, uplatňování genderových stereotypů a vytváření nepřátelského prostředí pro ženy a muže. Posun ke komplexnější definici sexuálního obtěžování nastal zejména v souvislosti s uplatněním genderové perspektivy a položením důrazu na faktor moci.

Oproti komplexitě odborných vymezení pojmu sexuální obtěžování je jeho laické/aktérské pojetí užší, a to zvláště v českém prostředí, kde obecně existuje nízké povědomí o genderové problematice. Slovo „sexuální“ je redukováno na akty týkající se bezprostředně sexuality. Za sexuální obtěžování je proto považováno především takové chování, které má charakter sexuálního násilí či vydírání a je pro obtěžovanou osobu nepříjemné a ubližující.

Až 75 % studujících mělo v průběhu vysoké školy zkušenost s chováním učitele/ky, které spadá do objektivní definice sexuálního obtěžování. Jen 3 % studujících však uvádí, že byli sexuálně obtěžováni. Až 80 % studujících zná někoho, kdo obtěžování zažil. Ale přitom jen 16 % explicitně připouští, že se sexuální obtěžování na vysokých školách vyskytuje.

Tyto nekonzistence lze vysvětlit existencí bariéry mezi konkrétní a abstraktní rovinou uvažování o sexuálním obtěžování. Studující sice mají s obtěžujícím chováním zkušenosti, ale nedokáží jej kvůli své úzké definici označit za sexuální obtěžování, ani z nich abstrahovat na sociální fenomén. Navíc je v tom podporuje i společenský diskurz, který bagatelizuje vliv sociálních struktur a naopak posiluje význam individuálního zavinění.

Ve vývoji teoretického konceptu i výzkumných přístupů k sexuálnímu obtěžování považujeme za ústřední téma subjektivní a objektivní perspektivy. Vztah mezi nimi nabývá dvou poloh. V případě vývoje konceptu byl důraz kladen na rozpor mezi stanovením přesných charakteristik a výčtu obtěžujícího chování na jedné straně a určením obtěžujícího chování na základě nepříjemných osobních pocitů na straně druhé. V případě metodologického přístupu se jedná o vztah mezi odborným vymezením sexuálního obtěžování a laickým či individuálním pojetím. Obě polohy je nutné odlišovat, a proto navrhuje užívání pojmu objektivní/subjektivní definice pouze pro první případ, kdy jde o vymezení sexuálního obtěžování prostřednictvím popisu chování nebo pocitů aktérů. Pro druhý případ (tj. metodologický přístup) je vhodnější označení odborná versus osobní definice.

Rozpor mezi objektivní a subjektivní definicí i mezi odbornou a osobní definicí se promítá do zásadně odlišné empirické evidence výskytu sexuálního obtěžování podle zvolené metodologie. Dospět k větší shodě mezi údaji je možné v obou případech pouze tím, že bude kultivován pohled vyučujících a studujících na fenomén sexuálního obtěžování. Jejich styčnou plochou přitom je vymezení profesionálního, institucionálně ukotveného vztahu mezi vyučujícími a studujícími, jehož narušení vede (mimo jiné) k sexuálnímu obtěžování.

IRENA SMETÁČKOVÁ působí na katedře psychologie Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Vystudovala obor sociologie na FF UK a obor psychologie-pedagogika na PedF UK. Ve svých výzkumných i prakticky orientovaných projektech se věnuje zejména otázkám genderové rovnosti ve vzdělávání.

PETR PAVLÍK působí na katedře genderových studií Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Vystudoval obor politická ekonomie na Bowling Green State University, Ohio. Odborně se věnuje zejména problematice prosazování genderové rovnosti.

Literatura

- Belknap, J., B. S. Fisher, F. T. Cullen. 1999. „The Development of a Comprehensive Measure of the Sexual Victimization of College Women.“ *Violence Against Women* 5 (2): 185–214.
- Bem, S. L. 1993. *The Lenses of Gender: Transforming the Debate on Sexual Inequality*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Bingham, S. G., L. L. Scherer. 1993. „Factors Associated with Responses to Sexual Harassment and Satisfaction with Outcome.“ *Sex Roles* 29 (3–4): 239–269.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Brandenburg, J. B. 1997. *Confronting Sexual Harassment: What Schools and Colleges Can Do*. New York: Teachers College Press.
- Butler, J. 2004. *Undoing Gender*. London, New York: Routledge.
- Cochran, C. C., P. A. Frazier, A. M. Olson. 1997. „Predictors of Responses to Unwanted Sexual Attention.“ *Psychology of Women Quarterly* 21 (2): 207–226.
- Corr, P. J., C. J. Jackson. 2001. „Dimensions of Perceived Sexual Harassment: Effects of Gender and Status/Liking of Protagonist.“ *Personality and Individual Differences* 30 (3): 525–539.
- Čermáková, M. (ed.). 1993. *Sborník překladů z evropské a americké feministické sociologie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln. 1994. *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage.
- Dougherty, D. S. 1999. „Dialogue Through Standpoint: Understanding Women's and Men's Standpoints of Sexual Harassment.“ *Management Communication Quarterly* 12 (3): 436–468.
- Dziech, B. W., M. W. Hawkins. 1998. *Sexual Harassment in Higher Education: Reflections and New Perspectives*. New York: Garland Publishing.
- Dziech, B. W., L. Weiner. 1984. *The Lecherous Professor: Sexual Harassment on Campus*. Boston: Beacon Press.
- Equal Employment Opportunity Commission. 1993. *Guidelines on Discrimination because of Sex*. Federal register, 58. Washington, D.C.: EEOC.
- Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Fitzgerald, L. F., M. J. Gelfand, F. Drasgow. 1995. „Measuring Sexual Harassment: Theoretical and Psychometric Advances.“ *Basic and Applied Social Psychology* 17 (4): 425–445.
- Fausto-Sterling, A. 2000. *Sexing the Body: Gender Politics and the Construction of Sexuality*. New York: Basic Books.
- Gruber, J. E., M. D. Smith. 1995. „Women's Responses to Sexual Harassment: A Multivariate Analysis.“ *Basic and Applied Social Psychology* 17 (4): 543–562.
- Gutek, B. A. 1995. „How Subjective Is Sexual Harassment? An Examination of Rater Effects.“ *Basic and Applied Social Psychology* 17 (4): 447–467.
- Harding, S. 1993. *The Science Question in Feminism*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.
- Horský, J. 2010. „Irena Smetáčková – Petr Pavlík – Kateřina Kolářová: Sexuální obtěžování na vysokých školách, proč vzniká, jak se projevuje, co lze proti němu dělat. Příručka pro vedení vysokých škol a vyučující.“ *Lidé a města* 12 (1): 113–116.
- Kalof, L., K. K. Eby, J. L. Matheson, R. J. Kroska. 2001. „The Influence of Race and Gender on Student Self-Reports of Sexual Harassment.“ *Gender and Society* 15 (2): 282–302.
- Kelley, M. L., B. Parsons. 2000. „Sexual Harassment in the 1990s: A University-Wide Survey of Female Faculty, Administrators, Staff, and Students.“ *Journal of Higher Education* 71 (5): 548–568.
- Kimmel, M. S. 2000. *The Gendered Society*. New York: Oxford University Press.

- Komárek, S., J. Havlíček. 2010. „Manuál moderního inkvizitora.“ *Hospodářské noviny* 54 (35): 10.
- Koss, M. P., C. J. Oros. 1982. „Sexual Experiences Survey: A Research Instrument Investigating Sexual Aggression and Victimization.“ *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 50 (3): 455–457.
- Kovář, M. 1992. „Dopis z Ameriky o velkém sexuálním harašení.“ *Mladý svět* 35 (7): 12.
- Křížková, A., H. Maříková, Z. Uhde (eds.). 2006. *Sexualizovaná realita pracovních vztahů. Analýza sexuálního obtěžování v České republice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lengnick-Hall, M. L. 1995. „Sexual Harassment Research: A Methodological Critique.“ *Personnel Psychology* 48 (4): 841–864.
- MacKinnon, C. A. 1979. *Sexual Harassment of the Working Women. A Case of Sex Discrimination*. New Haven, London: Yale University Press.
- Marks, M. A., E. S. Nelson. 1993. „Sexual Harassment on Campus: Effects of Professor Gender on Perception of Sexually Harassing Behaviors.“ *Sex Roles* 28 (3–4): 207–217.
- Marksová-Tominová, M. et al. (RE)prezentace žen v médiích. 2003. Praha: Gender Studies, o.p.s.
- Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Paludi, M. A. (ed.). 1990. *Ivory Power: Sexual Harassment on Campus*. Albany: SUNY Press.
- Paludi, M. A., R. B. Barickman. 1998. *Sexual Harassment, Work and Education: A Resource Manual for Prevention*. New York: State University of New York Press.
- Paludi, M., R. Nydegger, E. Desouza, L. Nydegger, K. A. Dicker. 2006. „International Perspectives on Sexual Harassment of College Students.“ *Annals of the New York Academy of Sciences* 1087: 103–120.
- Pryor, J. B., K. McKinney. 1995. „Research on Sexual Harassment: Lingerig Issues and Future Directions.“ *Basic and Applied Social Psychology* 17 (4): 605–611.
- Sev'er, A. 1999. „Sexual Harassment: Where We Were, Where We Are and Prospects for the New Millennium.“ *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 36 (4): 460–497.
- Shepela, S. T., L. L. Levesque. 1998. „Poisoned Waters: Sexual Harassment and the College Climate.“ *Sex Roles* 38 (7–8): 589–611.
- Stöckelová, T., O. Slačálek. 2010. „Studentky, co nosí v kabelce zrní.“ *A2* 6 (8): 38.
- Šebestová, J. 2006. „Fakta a mýty o sexuálním obtěžování.“ *Gender, výzkum, rovné příležitosti* 6 (2): 15–18.
- Till, F. J. 1980. *Sexual Harassment: A Report on the Sexual Harassment of Students*. Washington, DC: U.S. Department of Education.
- Vohlídalová, M. 2009. „Sexuální obtěžování na vysoké škole. V ČR neexistující problém?“ *Gender, výzkum, rovné příležitosti* 10 (2): 20–29.
- West, C., D. H. Zimmerman. 1987. „Doing Gender.“ *Gender and Society* 1 (2): 125–151.